

СЪЮЗ НА МАКЕДОНСКИТЕ КУЛТ. ПРОСВЕТНИ
ДРУЖЕСТВА В БЪЛГАРИЯ
Централно ръководство

ДИМО ХАДЖИДИМОВ

ДОКЛАД от КОНСТАНТИН ПАНДЕВ,
научен сътрудник в Института по история
при Българската академия на науките,
кандидат на историческите науки

Докладът е изнесен на тържествено
събрание в София на 26.II. 1975 г.
по случай 100 години от рождението
на Димо Хаджидимов

СОФИЯ

1975

ДИМО ХАДЖИДИМОВ И УЧАСТИЕТО МУ В МАКЕДОНО-ОДРИНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ

Димо Хаджидимов е не само виден деец на нашето социалистическо и комунистическо движение, член на БРСДП и на БКП, не само изтъкнат представител на борческото учителство и един от ръководителите на Българския учителски съюз, той е тясно свързан и с революционното освободително движение в Македония и Одринско. Неговата дейност в македоно-одринското движение е многостранна и разнообразна. Той участва в борбите на потиснатите и различно време и при различни условия - като деец на легалната македоно-одринска организация в България и като пряк участник във вътрешното революционно движение, като идеолог на левизата в революционната организация и като ръководител на комунистически настроените бежански маси след Първата световна война. И винаги и навсякъде той се проявява като твърд и последователен революционер и защитник на национално и социално угнетените, безпоща-

ден борец срещу всякакъв вид потисничество.

Димко Хаджидимов е роден на 14 февруари 1875 г. в село Горно Броди, Серско, в революционно семейство на българи. Баща му хаджи Димко Хаджииванов е бил един от първенците в селото със заслуги по народните борби за просвета и независима църква. В продължение на повече от две десетилетия като представител и член на българската община в селото той допринася твърде много за възраждането на българщината в своя край. През 1868 г., две години преди учредяването на Екзархията, той довежда за учител в Горно Броди Георги Иванов от с. Либяхово, Неврокопско (сега с. Илинден, Гоцеделчевско), който въвежда българския език в обучението. В началото на следващата година по инициатива на двамата в с. Гайтаниново, Неврокопско, става събрание, на което населението решава да се откаже от гръцката патриаршия и да се присъедини към Българската екзархия.

Хаджи Димко бил неуморен. Той обикаля съседните села, събира подписи за от-

ричане от патриаршията, насърчава силияните в борбата им за народна църква. След създаването на Екзархията е избран за председател на българската община в Сяр, участвува в купуването на място за български параклис в града и пр. Заплашван и преследван от фанариотите, клеветен пред турските власти, арестуван и затварян в серските и солунските зандани, той остава непреклонен в своята вяра и в българското си национално чувство. И когато след Руско-турската война от 1877/1878 г.

положението на българите в останалите отново под турска власт земи става крайно тежко, хаджи Димко предпочита да напусне родното си село и да се засели в свободна България, отколкото да отстъпи пред чуждия натиск. През май 1879 г. той избягва от Горно Броди и през Кавала и Цариград заминава за свободна България. Семейството се настанява в град Дупница (дн. Станке Димитров).

В борбата срещу фанариотите и турския гнет участвува целият род на хаджи Димко. Брат му Гецата Хаджииванов също се включва в борбата за независима църква и про-

света на роден език. Наклеветен пред турските власти за своята революционна дейност, той е арестуван и изпратен на заточение, където прекарва цели осем години. Първият син на хаджи Димко, поп Иван, преследван от турци и гъркомани, също потърсва убежище в Княжеството. Другите двама сина, Георги и Атанас, са затворени една година в Солун по подозрение, че поддържат връзки с комитите. Известният войвода в Серския край Георги Зимбилев, участник в Кресненско-Разложкото въстание и борец против фанариотите и турските потисници, е зет на хаджи Димко.

Димо Хаджидимов израства и получава основното си образование в Дупница. Затова той смята този крайграничен тогава град, населен с множество бежанци от поробените краища, за свой роден град. През есента на 1891 г. младият Димо постъпва в Педагогическото училище в Кюстендил, което завършва с отличен успех през 1895 г. Оттогава в продължение на повече от десет години той учителствува в различни градове и села, като през цялото време съчетава дейността си на попрището на про-

светата с активно участие в социалистическото движение, в професионалната организация на прогресивните учители и в македоно-одринското движение в България.

Най-напред Д. Хаджидимов е назначен за учител в Дупница. Тук той се включва в учителското движение и става един от дейните членове на Околийското учителско дружество "Христаки Павлович". Тук заедно с другите прогресивни настроени учители участва активно в образувания през 1896 г. социалистически кръжок в града. И когато през 1901 г. кръжокът прераства в социалдемократическа организация, Хаджидимов става един от нейните членове. Тук, в Дупница, той започва и своята дейност в македоно-одринското движение.

Не е известно точно кога Хаджидимов се включва в освободителното движение. Твърде и вероятно това да е станало още през 1895 г., когато във връзка със свикването на първия македонски конгрес в София и след това във връзка с четническата акция на Македонския комитет начело с Трайко Китанчев македонските дружества в страната се раздвижват и преминават към

по-жива дейност. Особено се активизират дружествата в Кюстендил и Дупница, през където минават четите за Македония. Димо Хаджидимов, който през пролетта е все още ученик в Кюстендил, а в началото на лятото е вече в Дупница, не е могъл да остане настрана от общото движение. Той несъмнено влиза в състава на Дупнишкото дружество и се включва в неговия живот. За тази му дейност обаче няма запазени документи. Първите сведения за участието му в македоно-одринското движение се отнасят за края на 1896 г.

На събрание на македонското дружество, проведено на 15 декември 1896 г. се избира юво настоятелство, в което влиза и Димо Хаджидимов. Настоятелството има следният състав: председател К.Змиаров, подпредседател Д.Димов, касиер Хр.Данаилов, деловодител Н.Падарев и членове Ив.Атанасов, К.Сарафов, К.Муструка и Ал.Божиков. С писмо от 2 януари 1897 г. дружеството изпраща до председателя на Върховния македонски комитет протокола от събранието и протокола от учредителното заседание на настоятелството за одобряване избора и

състава на новото ръководство. Писмото е подписано от председателя на дружеството К.Змияров и от Д.Димов, като заместващ деловодителя. Върховният комитет с председател ген.Данаил Николаев одобрява избора и с писмо от 10 януари съобщава това на дружеството.¹

Димо Хаджидимов участва активно в работата на македонското дружество. Неговото име и подпис постоянно фигурират в поканите за заседания на настоятелството и събрания на дружеството. Македонското дружество в Дупница през 1897 г. развива немалка дейност. То участва в изнасянето на представления в полза на освободителното дело, подготвяни със съдействие на учителското дружество "Христоки Павлович" и женското дружество "Надежда", подкрепя мероприятията и инициативите на тези дружества, както и на благотворителното дружество "Младост" и читалище "Напредък", събира помощи за бежанците от Македония, на срочва митинг за 18 април, който обаче е забранен от полицията, изказва съболезнования по повод убийството на Алеко Константинов, член на ВМК и пр.

Поради настъпилia застой в македоно-одринското движение и отдръпването на част от членовете от македонското дружество, на 17 юли настоятелството отправя въззвание към дупнишките граждани, с което ги подканя да се сплотят около дружеството и да дадат своята подкрепа на освободителното дело. С писмо до Върховния комитет от 22 септември настоятелството се изказва отрицателно по отношение на харамийските чети, които през лятото преминават от Дупница в Турско и настоява да се нареди дружествата в крайграничните селища да не им оказват никаква помощ.²

Когато в средата на ноември 1897 г. става известната Винишка афера и в България започват да прииждат множество бегълци, македонското дружество в Дупница свиква митинг, на който се протестира против турските зверства. Решава се да се отправи призив към гражданите да събират помощи и да се моли правителството да се застъпи пред Високата порта за пострадалиe. За решението на митинга и за учредяването на комисия за събиране на

помощи се съобщава с писмо на Върховния комитет. В друго писмо от края на декември, написано с ръката на Д.Хаджидимов, който се и подписал за деловодител, дружеството уведомява юмитета, че в Дупница са пристигнали повече от 40 души бежанци, чието положение е крайно тежко, и иска неговото съгласие те да се изпратят в София, където заедно с бежанците, пристигнали в Кюстендилско, да разкажат пред правителството, пресата и дипломатическите агенти за изтезанията и мъките, на които е подложено населението в засегнатите от аферата райони.³

От есента на 1897 г. Димо Хаджидимов е учител в с.Бистрица, Дупнишко, но продължава да участвува в живота на македонското дружество "Единство". При избора за ново настоятелство на 8 март 1898 г. той е включен заедно с Яне Сандански в листата на кандидатите, но не получава достатъчен брой гласове, за да бъде избран. Не е избран и Сандански. На следващия избор обаче, който се провежда на 5 септември 1899 г. Димо Хаджидимов и Яне Сандански получават най-много гласове след Георги

Панчаревски. Настоятелството се конструира по следния начин: председател Г. Панчаревски, подпредседател Яне Сандански, деловодител Д. Хаджидимов, касиер Хр. Данаилов и съветници Г. Зашов и Д. Давидов.⁴

Изборът на настоятелството съвпада с новото направление, което е дадено на легалната организация от Върховния комитет начело с Борис Сарафов. Комитетът, избран на VI извънреден македонски конгрес през май 1899 г., си поставя за задача да съживи македоно-одринската организация в България и да ускори подготовката за предстоящото въстание в Македония и Одринско. В едно окръжно от 10 август 1899 г., с което подканя дружествата да активизират своята дейност, комитетът открито заявява, че с избирането му последният конгрес "оповести с дело пред целия свят, че е дошъл вече моментът на революцията". Когато организацията в България се съживи и набере достатъчно сили и средства, се казва по-нататък в окръжното, "ний ще смятаме, че сме готови и наедно със събратята ни в Македония и Одринско ще вдигнем знамето на революцията при първия благо-

приятен момент, към което денонощно се стремим".⁵

Тази дейност на комитете е тясно свързана с политиката на България след падането на д-р Константин Стоилов в началото на 1899 г. и идването на власт на радославистите. Радослависткото правителство насърчава македоно-одринското движение в страната и улеснява ръководителите на Върховния комитет в тяхната дейност. От друга страна, комитетът е избран със съгласието на задграничните представители на Вътрешната организация в София Гьорче Петров и Гоце Делчев, които съдействуват за неговата нова организация. Те двамата са включени в състава на комитета и участвуват в неговите заседания.

Настоятелството на македонското дружество в Дупница приема новата насока в дейността на легалната организация и започва активна работа сред населението в града и околните села. Усилията са насочени към увеличаване броя на членовете на дружеството, създаване на дружества в селата, разпродажба на облигации от Патриотичния заем, събиране на членски внос, на оръжие и пр. В тази дейност най-живо

участие взема Димо Хаджидимов. Като деловодител, той води цялата кореспонденция на дружеството - съставя писмата до Върховния комитет, до другите македонски дружества или отделни лица. Той осъществява и връзката с останалите дружества в града. Самият той е член и на ръководството на учителското дружество.

Първата грижа на настоятелството е пласирането на определените за града облигации от Потриотичния заем. Съставя се комисия, която разпределя облигациите между гражданите съобразно с тяхното материално положение. Независимо от някои колебания в началото, работата потръгва добре. Определеният брой облигации биват продадени и настоятелството иска да му се изпратят още няколко връзки от тях.

На 19 октомври 1899 г. по инициативата на женското дружество "Надежда" в Дупница се отслужва панахида за убитите в Куманово българска учителка Екатерина Симидчиева. В нея взема участие и македонското дружество. Димо Хаджидимов произнася пламенно слово, в което обрисова живота на кумановската героиня и призовава

гражданите да не жалат сили и средства и да подкрепят борбата на поробените си братя.⁶

През януари 1900 г. Димо Хаджидимов е уволнен заради участие в стачката на учителите в Дупница и постъпва като учител в гр. Лом. От там в края на учебната година той отново е уволнен поради конфликт с околийския училищен инспектор. Зареждат се години на постоянни уволнения и премествания от едно място на друго. Но въпреки негодите и трудностите Хаджидимов не преустановява активната си обществена дейност като учител-социалист и като участник в македоно-одринското движение. Дори напротив, несправедливостта изостря неговото обществено чувство, увеличава енергията и той още по-страстно се ангажира в борбата срещу недъзите на буржоазно-монархическия строй и своеволията на отделни представители на властта. В тези години се проявява най-ярко неговият талант на публицист. Той публикува статии, антрефи-лета и други материали в социалистическите вестници и списания, в органите на организираното учителство, във вестниците

на македоно-одринската емиграция, изнася сказки на публични събрания и конгреси, взема отношение по всички въпроси, които възбуждат обществото.

Важно място в неговата дейност продължава да заема македоно-одринското освободително движение. Макар и често далеч от Дупница, той остава член на македоно-одринското дружество "Единство" и поддържа връзка с него. Особено октивни са връзките, когато начело на дружеството като негов председател през лятото на 1900 г. застава Яне Сандански. Хаджидимов е избран за делегат на дружеството на IX и X македоно-одрински конгреси, провели се в София през 1901 и 1902 г. В борбата за масовизиране на движението и след това за разграничаването му от националистически и шовинистически настроените кръгове и управляващите в страната той постепенно оформя своите идеи и схващания за освободителното движение. В началото, увлечен от общото течение, той приема идеята за блиско въстание и съдействува за разширяване и укрепване на организацията в България, за да може тя в необходимия момент

да подкрепи революцията на потиснатите в Македония и Одринско. Но като убеден социалист-марксист, той ясно схваща стремението на буржоазията да използва движението с цел да отклони масите от вътрешните въпроси на страната и призовава прогресивните учители и социалистите участници в движението да разкриват намеренията на буржоазно-националистическите среди, да разясняват истинските цели на борбата и да внасят ново съдържание в нея.

През януари 1900 г., още докато е в Дупница, Д.Хаджидимов публикува в органа на Българския учителски съюз в."Съзнание" статията "Сдруженото учителство и освободителното дело".⁷ В нея той посочва важността на делото, което определя като "всенародно дело", имащо за цел осъществяването на "общонародните ни идеали", и набляга на това, че учителите в свободна България не трябва да стоят настрана от него. Положението и такова, че "политическите събития бърже текат, клонящи към едно радикално разклащане основите на фаталната империя", революцията в Македония и Одринско е предстояща. При тази обстанов-

учителите трябва да подкрепят освободителното дело като влязат в състава на организацията в княжеството и поемат върху себе си част от нейните задачи. "Нашите другари в робската земя - се казва в статията - ще изпълнят своя патриотически дълг спрямо измъчения си народ; те по примера на българските учители в някогашна подвластна България ще му покажат кога и как ще изгреят лъчите на свободата. Те ще съумеят да изтрият от челото му позорното петно на робството. Но в това тяхно грандиозно и величествено дело трябва да имат силна нравствена опора в нас, учителите от свободна България. От нас те ще искат да прегърнем не по-малко страстно каузата на роба, като помогнем да се създаде в нашата страна едно силно течение, което с горещината на съзнанието, правдата и любовта да подкрепи нуждащите се през времето, когато те се готвят за сетната схватка, за последната, страшната разправа..."

Сдружените учители имат твърде много свои задължения, посочва авторът. Това обаче не трябва да бъде основание да гле-

дат с пренебрежение на "историческите задачи на нашия народ". Без да изоставят своята пряка работа и като се обявяват открито "против тези, които говорят за освободителното дело само с цел да отклонят вниманието на народа от вътрешните неуредици", те трябва да вземат необходимото участие за разясняване състоянието на работите в Турция и на легалната организация в България, да се включат в събирането на материални средства и пр. Учителите и преди са помагали на освободителното дело, те са участвували в ръководството на македонските дружества, давали са представления в полза на организацията, но сега пред прага на революцията, когато македонският въпрос "изглежда да е вече на зрял", когато делото е "вече в последната стадия на своето развитие", тяхната дейност трябва да стане по-живо и енергична. Учителите в градовете и селата трябва да убедят българския народ, че "робите ще въстават, без да питат вече царете и дипломатите" и че за предстоящата борба ще са необходими големи материални средства, които може да ги даде само то.

В това направление трябва да се насочи дейността на сдружените учители в България по освободителното дело.

През февруари 1900 г. в Лом Димо Хаджидимов изнася сказка, която след това издава като брошура под заглавие "Македонското освободително дело". Сто екземпляра от нея той подарил на Върховния комитет⁸ да ги разпространи сред дружествата, като средствата от продажбата използват за нуждите на делото. Списание "Ново време" помещава отзив за брошурата, в който тя се оценява положително и се посочва, че авторът осветлява разглеждания от него въпрос т голяма "искреност и вещина".⁹

В сказката си Димо Хаджидимов разглежда освободителното дело като социалист, който схваща истинските причини на борбата и вижда правилния път за постигане на политическото освобождение. Македония е "неосвободената част на отечеството ни". Нейното освобождение е "един външен идеал на нашето Княжество" и "първата прицелна точка в полето на обществената борба". То интересува всеки българин. "Ако не всички, то поне голяма част от съзнателните бъл-

гарски граждани, именно ония, които се гнусят и отвращават от робството под каквато и мантия да се крие то, смятат, че човешкият им дълг ще остане захвърлен и неизпълнен, ако не прострат своя интерес и върху робската кауза в Македония".¹⁰

Единственият път за постигане на свободата е въстанието, революцията. Условията за нея вече са намерили и тя е предстояща. "Черковно-училищното дело... е привършено, заявява Димо Хаджидимов. Учителите и поповете свършиха вече работата си по черквите и училищата, а там, дето тя не е свършена, предназначено ѝ е временно да се изостави, за да стори място на нещо друго, по-навременно, по-важно, по-съществено... Всичко е изиграно - остава още последният акт на робската драма, кръвавият, след който или ще загине един цял народ, или ще заживее свободно". Въстанието ще предизвика терор и клането над бостаналиите и понеже те ще са "преимуществено българи, българското правителство, което и каквото и да е то, ще се застъпи за тях и ако стане нужда, ще скъса дипломатическите отношения - ще обяви война".¹¹ Това ще предизвика намесата и на седиите

държави и тогава дипломацията ще бъде принудена да промени своето поведение и да наложи на Турция отстъпки в полза на поробените.

Свободните българи трябва да бъдат готови да подкрепят борбата на своите поробени братя. Затова в края на сказката Хаджидимов напомня, че "в навечерието на борбата ние трябва да сме всякога готови да дадем това, което ни искат и което сме в положение да дадем. Трябва да подкрепим братя си или просто роба морално и материално, като му дадем на разположение всичко потребно за извоюване на неговата политическа свобода. А ако това е недостатъчно и събитията ни повикат при него, то тогава ще бъдем принудени да смесим с неговата кръв и своята. И тогаз вече свободата ще се яви като заслужена награда на достойна борба".¹²

В друга брошура, издадена в началото на следващата година в Дупница под заглавие "Македонският въпрос", Димо Хаджидимов проследява развитието на въпроса от появата му след Берлинския конгрес до началото на века, политиката на великите

сили и на балканските държавици, както и положението на България и състоянието на македоно-одринската организация в нея. Той прави разграничение между официална България, която се стремяла към присъединяване на Македония, и българския народ и емиграцията, които виждали спасение в автономията. В брошурата личи влиянието на идеите, възприети от VII македоно-одрински конгрес през лятото на 1900 г., който одобрил линията на сътрудничеството между Вътрешната организация и Върховния комитет и възприел автономното начало, както го схващали вътрешните дейци. Легалната и особено революционната организация трябва да положат усилия новите идеи да бъдат възприети от потиснатите. Революционната организация трябва да се "отчужди завинаги от националистическите чувства". Като възприеме тактиката на работа сред всички народности в Македония, революционната организация "ще спечели симпатиите, поддръжката и насърченията на ония прогресивни елементи у нас и в чужбина, които сега се колебаят за сторят това пред шовинизма, който тайно или явно се поддър-

жа в средата на македонската организация. Тези прогресивни елементи са работнически-те организации, елементите на бъдещото културно дело, което изключва всякакъв шовинизъм, всякакво стремление за тесни национални изгоди и блага на която и да е държава".¹³

Въпросът за участието на социалистите в освободителното движение Хаджидимов разглежда и през лятото на 1901 г. След арестуването на Върховния комитет начело с Б. Сарафов в македоно-одринските дружества и сред обществеността в България настъпва известна реакция, отдръпване от организацията. Разкриват се някои злоупотреби и насилия, вършени от комитета. Заговарва се за скрити намерения на офицерите, които трябвало да наложат политиката на правителството и на княза в движението. Стават известни и настъпилите междувременно разногласия между членовете на комитета и задграничните представители на Вътрешната организация Гоце Делчев и Гьорче Шетров. В такава обстановка в сп. "Нова време" се отпечатва статията на Гавраил Георгиев "Македонското движе-

ние", в която авторът доказва, че социалистите не трябва да участвуват в движението, тъй като от него се възползват монархистите и буржоазните правителства, за да провеждат своята политика по македонския въпрос и да отвличат вниманието на масите от вътрешните проблеми на страната.¹⁴

Димо Хаджидимов възражава на страниците на сп. "Общо дело".¹⁵ Според него тъкмо защото буржоазията се стреми да използва движението за свои цели, социалистите трябва да участвуват в него, за да го отклонят от опасното направление, да го поставят на здрави основи и да му дадат определен "чист, революционен, свободен и без всякакви предизвикателства характер". Македонското движение в България не включва само обществени среди, които преследват някаква корист. В страната има и една "многохилядна македонска емиграция, учители и женски дружества, чиновници, лекари, писатели и журналисти", които не могат да се обвинят в никакви егоистични намерения спрямо делото. Те в същност ръководят организацията и определят нейните

тенденции. Не трябва поради отделни личности, случайно застанали начело на движението, да се напуска самото движение. Напротив, трябва да се направи така, че то да бъде оглавено от хора, които да поставят организацията на здрави "международни революционни начала". А това могат да направят само носителите на тези начала - социалдемократите.

Изхождайки от тези схващания, Димо Хаджидимов преценява, че македонското движение дотогава все още няма установени начала. В случая той има пред вид не само движението в България, но и революционната организация в Македония и Одринско. Като навлязат в македонското движение, социалдемократите, без да се откъсват от своята пряка работа, ще помогнат то да се постави на истински революционни начала. По този начин те ще разсеят и съмненията на европейската дипломация и на съседните държави, че движението има за цел присъединяване на Македония към България.

Точно по това време в комитета, избран от VIII извънреден македоно-одрински конгрес през април 1901 г., влизат

социалистът Владимир Димитров като председател, редакторът на в. "Изгрев" Иван Кепов като секретар, а също Георги Петров и Георги Минков от стария комитет. Гоце Делчев и близките до него дейци се надяват, че на предстоящия редовен конгрес те ще успеят да се наложат срещу листата на ген. Иван Цончев и ще дадат на организацията в България това направление, което се желае от Вътрешната организация. Димо Хаджидимов дава в статията си израз на тези надежди. По този начин тя се явява в известен смисъл програма, определяща както мотивите за участието на социалистите, така и техните задачи в освободителното движение. Тя обяснява в същото време участието на Хаджидимов в македоно-одринското движение дотогава и през следващите години.

След като начело на Върховния комитет от лятото на 1901 г. фактически застава ген. Ив. Цончев, по-голямата част от македоно-одринските дружества в страната се обявяват открито против върховизма, който комитетът започнал да провежда в своята дейност и в отношенията си с Вътрешната

организация. Важно място в тази борба заема македоно-одринското дружество "Единство" в Дупница. На 30 август 1901 г. в писмо до дружеството, изпратено от София, Димо Хаджидимов съветва настоятелството внимателно да обсъди създаването се положение в организацията с избирането на Цончев и тогава да вземе решение в подкрепа или против Върховния комитет. За ръководство в по-нататъшната дейност на дружеството препоръчва изказаните вече във в. "Изгрев" мисли, които той напълно споделя.¹⁶ В същия вестник той публикува и своя отчет за работата на последния македоно-одрински конгрес.

Две седмици по-късно Димо Хаджидимов, който от лятото е член на Управителния комитет на Българския учителски съюз и секретар-касиер на в. "Съзнание", отправя от страниците на вестника предупреждение до организиранияте учители. Като посочва, че в организацията се наложило течението, което се стреми да ѝ даде "национално-шовинистичен характер", той предупреждава учителите и особено тези, които участват в македоно-одринското движение, да

погледнат с най-голяма сериозност на новото положение. Македонското движение трябва да изразява интересите на всички потиснати в Македония и Одринско, а не само на една народност. "Ние издигаме гласа си - заявил Хаджидимов - за всички угнетени и онеправдани, като се въодушевяваме от културното развитие на общото човечество. Туй въодушевление имаме и когато работим в македонската организация."¹⁷

През април 1902 г. на състоялия се в Плевен учителски събор Димо Хаджидимов изнася реферата "Македонският въпрос и учителят", който след това издава в брошура под същото заглавие. В него той разглежда появата на македонския въпрос и развитието на македонското движение в България, като се спира по-подробно на отношенията между Върховния комитет и Вътрешната организация. Накрая той призовава учителите да не подкрепят комитета, който служи на българския национализъм и който си е поставил за цел да унищожи Вътрешната организация. В духа на изложеното в реферата съборът гласува резолюция, в която се осъжда политиката на българското пра-

вительство и поведението на Буржоазния комитет и се приканват учителите да разясняват същността на националистическата политика на буржоазните правителства и да подкрепят дейците на революционната организация и техните съмишленици в България.¹⁸

По време на тези идейни борби и разисквания, през 1902 г. се преработват уставът и правилникът на революционната организация. В устава заляга принципът на интернационалността в организирането. Организацията, както е известно, си поставя за задача да сплоти всички потиснати, независимо от тяхната национална принадлежност. Тя се обявява против всякакви шовинистически пропаганди и национални разпри. Нейн член вече може да бъде всеки представител на потиснатите народности. Въстанието, чрез което ще се извоюва свободата, трябва да бъде общо и повсеместно.

За оформянето на тези идеи и за вписването им в устава несъмнено влияние оказват схващанията на Димо Хаджидимов, споделяни от социалистите и от другите прогресивни среди в България тогава. Възможно е Хаджидимов да е взел и пряко

участие в преработването на устава и правилника.

За ангажираността на Димо Хаджидимов с новите идеи, залегнали в устава на ТМОРО, говори отношението му към преговорите за помирение между Вътрешната организация и комитета на Цончев, започнали към края на 1902 г. със съгласието на новите задгранични представители, току-що завърналите се от заточение д-р Христо Татарчев и Христо Матов. Хаджидимов се обявява против преговорите, като противоречащи на принципите на Вътрешната организация. Не така обаче разсъждават задграничните представители. Намиращи се дотогава далеч от борбите в България и незапознати с новите принципи, те изхождат от положенията на стария устав. Те не приемат идеята за организиране на всички потиснати, нито пък мисълта за масово въстание. Според тях между Вътрешната организация и Върховния комитет на Цончев не съществуват принципиални различия и със започването на преговорите не се нарушават никакви принципи. За тях е нормално дори като представители и ръководители на революционната организа-

ция да се явят пред руския министър министър на външните работи граф В.Н.Дамздорф по време на посещението му в София и да молят за освобождението на Македония, т.е. да поставят освободителното дело в зависимост от дипломацията на големите държави. 19

Дино Хаджидимов подлага на критика тези схващания. Според него дотогавашните ръководители на Вътрешната организация се въодушевяват от българския национален идеал и влужат на идеята за Санстефанска България. "Кой съзнателно, кой безсъзнателно, но всички са били оръдия на българския национализъм." Девизът "Македония за македонците" за тях е бил само фраза, "за да не дразни съседните балкански държави". Разбира се, без да го казва изрично, той има пред вид само ръководителите от вътрешността и новите задгранични представители, като не включва в тяхното число тези дейци, които изнесли на плещите си борбата срещу върховизма на Цончев и продължавали да бъдат негови непримирими противници.

За да се постави делото на правилна

основа, трябва революционерите да действуват не като български националисти, а като борци против робството въобще. "Революционерът националист в Македония е един анахронизъм. Революционерът националист в Македония е най-отчаяният реакционер по отношение на прогреса в освободителното дело" - заявява Хаджидимов. Дейността в Македония трябва да се очисти от "всякакви национални и шовинистични настроявания", в организацията и в нейните ръководни органи трябва да влязат представители на всички потиснати народности. А това може да стане, защото "не са само българите, които изпитват гнета и произволичеството на турския режим". Следователно задачата, която стои пред революционерите в Турско, е да превърнат македонското дело "от българско в страдалческо", в дело на всички потиснати и неоправдани. И тъй като тогавашните ръководители са неподготвени за такава дейност, тя ще се осъществи от бъдещите македонски революционери.²⁰

Димо Хаджидимов изявява готовност да дискутира тези въпроси във всичките им подробности, ако това се наложи. Но това

не става. През февруари 1903 г. той влиза с четата на Б.Сарафов в Македония, за да вземе участие с оръжие в ръка в борбата за освобождение на роба. На 21 април 1903 г. той участвува в историческото сражение в с.Белица, Серско, в което загива всепризнатият вожд на Вътрешната организация Гоце Делчев. След това Хаджидимов се връща в България и се включва в подготовката на въстанието.

Разработката на идейните основи на ВМОРО Димо Хаджидимов придържава при новите условия след въстанието. Тогава именно той се налага като един от видните дейци на организацията и като идеолог на левията в революционното движение. По време на съвещанията в София през зимата на 1903 г. той взема живо участие в разискванията относно неуспеха на въстанието и бъдещето на освободителното дело. Заедно с Д.Миразчиев участвува в съставянето на Директивата за бъдещата дейност на организацията, която е възприета от дейците в Серския и Струмишкия революционни окръзи. След това в редица статии, публикувани в "Революционен лист" с псевдонима

Авиценус Хаджидимов разглежда основните въпроси на движението - за вътрешното устройство и управлението на организацията, за отношението ѝ към външните фактори в движението, за нейната икономическа политика и др.

Основният въпрос, който трябва да реши ВМОРО след въстанието, е нейното переустройство на нови основи. Грешките, допуснати от нея в предшестващия период, Хаджидимов отдава на Централния комитет като институция, на строгата централизация в управлението. Благодарение на централизацията се налага решението за въстание, което става причина за толкова нещастия, сполетели поробеното население. Централизацията пречи да се даде интернационален характер на организацията и да се сплотят всички потиснати, тя спъва борбата срещу външните течения в движението и пр.

Затова той издига и отстоява принципа на най-широка децентрализация в устройството и управлението на организацията. ВМОРО трябва да стане интернационална по състав и федеративна по устройство.

Само федеративността, т.е. децентрализацията според Хаджидимов може да създаде добри и съзнателни работници на делото, само тя може да разсее съмненията на другите народности и да ги привлече в общата борба срещу теранията. Като федеративна организацията най-добре би могла да се противопостави на домогванията на съседните държави и да извоюва автономията на Македония и Одринско. Като такава тя би могла да възпита населението за едно бъдещо федеративно-републиканско управление и да създаде предпоставки за осъществяване на идеята за Балканска конфедерация.²¹

В духа на тези схващания Хаджидимов изработва и предлага проект за правилник на организацията, в който е прокаран принципът на широка децентрализация и изборност на всички управителни тела. Предвижда се голяма свобода на действие на отделните райони, които трябва да се управляват автономно, без да им се "натрапват закони, заповеди и разпоредби отгоре".

Идеите, залегнали в устава от 1902 г., не биди възприети от всички ръководители на организацията. Затова се налагало те

да бъдат разяснени, а донякъде, доколкото условията се били променили, и доразвити. И тази е една от задачите, която си поставя Димо Хаджидимов след въстанието. Като критикува схващанията на Христо Матов за основите на Вътрешната организация, той в действителност отхвърля принципите, залегнали в стария устав и отстоява основните положения в устава на ТМОРО. Организацията има за цел не "да се добие" политическата автономия, което не изключва възможността тя да се даде отвън, от страна на великите сили или на България, а "да се извоюва чрез революция". Това означава "организацията да подбере средства, напълно революционни, които обезпечават независимостта ѝ от всеки външен фактор; които имат пред вид изключително интересите на населението в Македония и Одринско; които имат за последствие революционизирането миогледа на това население, т.е. да го направят годно не само да си извоюва автономни права, но да се научи да се ползува от тях и да знае да ги пази".²²

Докато първите ръководители се ограничават само с добиването на автономията и

не смятат за необходимо да разсъждават върху бъдещето устройство на областта, Димо Хаджидимов настоява предварително да бъдат уточнени и утвърдени принципите, върху които ще бъде изградено автономното управление. Според него, за да може автономията да отговаря на интересите на всички народности и да бъде еднакво желана от тях, тя трябва да бъде изградена върху следните четири принципа: принципа на политическия сепаратизъм, на пълното отделение на Македония и Одринско в политическо отношение от съседните държави, принципа на федеративността, т.е. на децентрализацията, принципа на революционността, схванат в смисъла на умствено издигане и осъзнаване на населението, за да бъде то в състояние да защити своите интереси, и принципа на народоуправлението. Тези принципи трябва да легнат и в основите на ВМОРО в периода на борбата срещу турското владичество.

Хаджидимов разглежда на страниците на "Революционен лист" и въпросите за самостоятелността на революционната организация, за нейната икономическа политика и др.

Той набляга особено на необходимостта да се води борба срещу всякакви чужди влияния, откъдето и да идват те. В това отношение той одобрява решенията на Скопския окръжен конгрес от януари 1905 г. и препоръчва допълнителни мерки за запазване самостоятелността и независимостта на организацията. С икономическата политика, водена едновременно с политическата борба, организацията ще привърже по-тясно към себе си населението и ще създаде по-добри условия за своята освободителна дейност. С тази политика тя по-лесно ще сплоти всички потиснати в общата борба.

Идеите, отстояване от Димо Хаджидимов в "Революционен лист", намират най-добър прием в Серския и Струмишкия революционни окръзи. Те оказват голямо влияние за оформяне идейните основи на левицата в македоно-одринското революционно движение. Най-последователен привърженик и борец за прилагане на тези идеи в борбата е бил Яне Сандански. Благодарение на по-голямата си сплотеност и организираност левицата успява да наложи своите схващания при изработването на новите документи на организацията на Рилския конгрес през есен-

та на 1905 г. На конгреса Хаджидимов е избран за редактор на в. "Революционен лист".

Връзката между Димо Хаджидимов и Яне Сандански се запазват и след Младотурската революция. Още в първите дни след обявяването на Хурието Хаджидимов отива в Солун, където заедно с Яне Сандански, Никола Харлаков, Димитър Миразчиев, Павел Делирадев и Ангел Томов участва в изработването на програмните искания на левицата, обявени от името на Серския, Солунския и Струмишкия революционни окръзи. Той взема участие също в редактирането на в. "Конституционна заря" и в подготовката за създаване на Народната федеративна партия. Левицата в организацията, както и новата партия изразяват схващането за възможността и необходимостта при новите условия да се потърси разрешение на въпроса за политическото освобождение на потиснатите в рамките на турската държава, без да се нарушава нейната цялост.

Димо Хаджидимов сътрудничи или участва в редактирането на различни вестници в Солун чак до Балканската война. През 1913 г. е пленен от гръцките войски и е

заточен на о.Трикери, където престоява три месеца, разболява се тежко и едва избягва смъртта. Освободен, той с мъка се добира до един български кораб, който го стоварва на българския бряг във Варна.

През време на Първата световна война е мобилизиран и изпратен на фронта. Там **той** посреща с възторг победата на Великото октомврийска социалистическа революция. Хаджидимов приема създаването на първата работническо-селска държава като велико събитие със световно историческо значение, вижда в нейното лице бъдещия защитник и покровител на потиснатите и онеправданите **и** целия свят, в това число и на Балканите, и става убеден приятел и привърженик на Съветска Русия.

В края на войната, когато отново се поставя въпросът за съдбата на Македония и бившите революционни дейци се раздвигват, Димо Хаджидимов като признат идеолог на левицата естествено заема своето място сред тях. Той подготвя реферат във връзка със събитията на Балканите от зараждането на освободителното движение до края на войната, който изнася на съвещание на дейците от бившия Серски революционен окръг.

Въз основа на реферата и станалите некол-
кодневни разисквания, е приета Декларация
по разрешаването на македонския въпрос, в
която след като се отхвърля балканският
национализъм, виновен за всички беди на
балканските народи по време на войните, се
издига старата идея за автономия на Маке-
дония в нейните географски граници. Нова-
та държавна единица съгласно новите усло-
вия трябвало да бъде устроена като феде-
ративна република при пълна и еднаква
свобода за всички населяващи я народно-
сти, като се постави под протектората на
съюза на свободните демократични народи.
Декларацията заедно с реферата биват пуб-
ликувани в края на 1918 г. на френски, а
през 1919 г. на български език под загла-
вие "Назад към автономията".

Авторът на брошурата изхожда от убеж-
дението, че Македония като единно гео-
графско и стопанско цяло не може, по си-
лата на икономическите закони, да съще-
ствува разпокъсана. Нейното обединение е
обективна необходимост, която трябва да
признаят всички и особено Мирната конфе-
ренция в Париж. Авторът плаща да се из-

вестно преклонение пред автоматичното действие на обективните закони. От това схващане той изхожда и когато излага появата и развитието на идеята за автономия. Тя се ражда като идея българска в резултат на съзнанието (у него "инстинкт") за неделимостта на Македония като стопанско цяло и за невъзможността да бъде присъединена цяла от някоя от съседните държави. Другите народности не я възприемат, защото междувременно тя е опорочена чрез действията на по-видните ръководители на организацията, които стават оръдия на българския национализъм.

Идеята бива спасена от серчани. "Заедно със себе си те спасиха и самата идея. И спасиха я като българска идея, което е още по-голяма тяхна заслуга, защото с течение на обстоятелствата и от гледна точка на общото положение в Македония тази идея трябваше преди всичко да стане българска, за да може по-нататък да обедини около себе си и другите националности." ²³ Затова при новите условия именно серчани имат право да издигнат отново идеята за автономия на Македония.

Въз основа на декларацията на сърчани и на един апел, издаден през 1919 г., в София се образува Временно представителство на обединената бивша Вътрешна македонска революционна организация. В него влиза и Димо Хаджидимов. Той започва да редактира органа на представителството под заглавие "Бюлетин", в който публикува много материали във връзка с предстоящото разрешаване на македонския въпрос. Временното представителство обаче не съществува дълго. След подписването на мирния договор в Париж то се саморазтурва.

По-нататък дейността на Димо Хаджидимов се свързва все по-тясно с дейността на Българската комунистическа партия. И в македонското движение той е преди всичко партийен функционер. По време на Транспортната стачка през 1919-1920 г. той укрива в дома си Георги Димитров, Васил Коларов и Христо Кабакчиев. Когато през 1920 г. по указание на ЦК на БКП се образува Емигрантски комунистически съюз, Хаджидимов става негов секретар. Едновременно с това той редактира органа на съюза в "Освобождение", който излиза до средата на 1923 г.

След Деветоюнския преврат през 1923 г. Хаджидимов възприема курса на партията за въоръжено въстание и участвува в неговата подготовка. В навечерието на въстанието той е арестуван и задържан три месеца в подземията на V полицейски участък в София. След освобождаването му е привлечен в Централната контролна комисия, а след това и като заместник-член на ЦК на партията. На Витошката конференция през май 1924 г. е избран за член на Централния комитет. В същото време той застава начело и на възобновената Централна емигрантска комисия. В онези тежки за партията дни Хаджидимов развива значителна дейност за възстановяване на нейните редици, за укрепване на работническо-селския съюз и за насочване на бежанските маси в правилен път на борбата против националното потисничество на Балканите.

През лятото на 1924 г. Хаджидимов заема в Народното събрание мястото на убития от реакцията Петко Д. Петков. Тук се проявяват с всичката си сила ораторският талант и безграничната смелост на големия комунист, патриот и интернационалист, за-

щитник на трудовия народ и противник на всякакво национално и социално потисничество. В своите речи, изказвания и в отделни реплики безстрашният народен трибун разобличава противонародната политика на правителството и издига глас в защита на обезправените народни маси, на работниците и селяните, на хилядите бежанци от Македония, Тракия и Добруджа. В същото време той се явява и ~~както~~ пламенен защитник на Съветска Русия.

В речта си, произнесена на 24 юни по повод на предложения от правителството военен бюджет, говорейки в защита на младата съветска държава, той я нарича "свещена земя, която ние адмирираме". Съветска Русия е "една велика, една славна земя...., народът ѝ е един велик народ, който извърши едно велика дело в собствената си земя и който носи знамето на освобождението на всички поробени и угнетени народи на Балканския полуостров и по целия свят. За тази Съветска Русия аз съм готов винаги да се боря и да сложа главата си; и пет глави, и десет глави ако имам, готов съм да ги сложа винаги, навсякъде".²⁴

И по-нататък, по друг повод: "Съветска Русия тепърва има да играе роля на Балканите и в Европа, от която роля победените и поробените народи могат да очакват само закрила, само помощ, само освобождение".²⁵

Когато въз връзка с тези изказвания сговористките депутати му отправят репликата: "Вие българин ли сте или русин?", той отговаря: "Аз съм българин повече от Вас." И след малко отново: "Аз съм българин повече от Вас, аз съм българин повече от всички ви. Когато се спомене тук името на Москва, името на Съветска Русия, вие скъчате и не ми позволявате да си кажа думата." "... Вие продавахте и продавате българския народ във Виена, в Берлин, в Париж; вие продадохте Македония, вие продадохте Тракия, вие продадохте Добруджа. Да живее Съветска Русия, която ще ги спаси!"²⁶

Непрекъснатите нападки и открити заплахи от страна на сговористите не са в състояние да разколебят смелия комунистически депутат. Пламенно и със страст той разобличава противонародния режим и брани интересите на трудещите се. "Кое е

днешното правителство? - пита Хаджидимов и отговаря: Това е така нареченото 9-юнско правителство, което завзе насилствено властта чрез един нощен държавен преврат." То е правителство, "което дойде да реставрира, да възстанови господството на старите политически котерии, които управляваха България в продължение на 40 години". Установеният в страната режим е "режим на противонароден. Днешният режим иде да обере, както и обра всичките дребни и незначителни придобивки, които бившето правителство под напора на едно голямо народно движение вътре в страната беше принудено да даде".²⁷

Димо Хаджидимов взема отношение и по въпроса за многобройните бежански маси, прокудени от родните им огнища и потърсили приют в свободните предели на отечеството. Той произнася голяма реч, издадена по-късно в отделна брошура, в която разкрива трагичната съдба на тези изгнаници и разобличава виновниците за нещастията и страданията на българския народ. Бежанците, посочва той, са "голяма част от българското население", което до войните

обитавахе съседните на България земи и което след това остана тук под чужда власт.²⁸ Хаджидимов настоява за бързи и ефикасни мерки за подобряване на тяхното положение. Правителството трябва да направи точна статистика за техния брой и място на заселване, да увеличи кредитите и да намали лихвите, в бежанските комисии да се въведе изборният принцип и пр.

Когато правителството предлага законопроект за амнистиране на виновниците за войните, Хаджидимов веднага разкрива неговия класов характер. В заседанието на 11 юли той посочва, че когато правителството амнистира представителите на буржоазията, извършили престъпления спрямо целия български народ, и в същото време държи в затворите истинските народни синове, народът ще трябва сам да потърси спасение. И това спасение той ще намери в единния фронт, който ще помете властта на буржоазията. "Единният фронт между работници и селяни - това е законното средство на българския народ да се спаси от един режим, в който той няма доверие, защото не застъпва неговите интереси, а за-

стъпва само интересите на буржоазията".²⁹

Реакцията не може да му прости тази смелост. На 13 септември 1924 г. платен убиец простреля на една от софийските улици пламенния пролетарски трибун, безстрашен комунистически деец, народен учител и участник в македоно-одринското освободително движение Димо Хаджидимов. Престана да тупти сърцето на смелия борец против всяко потисничество, страстен защитник на отрудените хора от градове и села, безкористен и последователен приятел на Съветския съюз.

Но трудещите се в България продължиха борбата до окончателна победа над силите на реакцията и фашизма. Примерът на Хаджидимов им служеше като пътеводна звезда. Неговият пример на всеотдайна служба на народа, на любов и състрадание към всички угнетени, на безпределна привързаност към великата Съветска страна вдъхновява и днес трудещите се в нашата родина. Целото, на което Димо Хаджидимов посвети целия свой съзнателен живот, днес тържествува в завоеванията на българския народ по пътя на изграждане на социалистическото общество.

Константин Ст. Пандев

Б Е Л Е Ж К И

1. НБКМ-БИА, ф.224, а.е.141, л.4,6,77.
2. Пак там, л.60, 68-69.
3. Пак там, л.66, 67.
4. Пак там, а.е.21, л.291-292, 296;
а.е. 141, л.210, 245.
5. Пак там, а.е.141, л.234-235.
6. в. "Реформи", год.І, бр.35, 4.ХІ.1899.
7. Д.Х.Димов, Сдруженото учителство и
освободителното дело, в."Съзнание",
год.ІІ, бр.20, 14.І.1900, стр.1.
8. НБКМ-БИА, ф.224, а.е.12; л.69.
9. В.А., Македонското освободително де-
ло. Сказка, четена пред публично съ-
брание в гр.Лом. От Д.Х.Димов - учи-
тел, "Ново време", год.ІV, кн.4, ап-
рил 1900, стр.445.
10. Д.Х.Димов, Македонското освободител-
на дело, Лом, 1900, стр.4, 5.
11. Пак там, стр. 17, 22.
12. Пак там, стр. 24, 25.
13. Д.Х.Димов, Македонският въпрос, Дуп-
ница, 1901, стр.27.

14. Г.Г., Македонското движение, "Ново време", год.V, кн.4, април 1901, стр. 361-368.
15. Д.Х.Д., Да участвуваме ли в македонското движение, "Общо дело", год.I, бр.19, 20 юни 1901, стр.302-303.
16. НБКМ-БИА, ф.224, а.е.141, л.444.
17. В."Съзнание", год.IV, бр.3, 15.IX. 1901, стр.3.
18. В. "Изгрев", год.III, бр.8, 27.IV. 1902, стр.2-3.
19. Д.Х.Д., Началото и края на преговорите, в."Изгрев", год.III, бр.43, 22.XII.1902, стр.1-3.
20. Д.Х.Д., Кой е правият път, в. "Изгрев", год. III, бр.44, 5.I.1903, стр.1-3.
21. Авиценус, Вътрешно устройство на Организацията, в."Революционен лист", год.I, бр.3, 17.IX.1904, стр.3-8
22. Авиценус, Критически бележки по повод написаната от Брут книжка "Основи на В.Р.Организация", в."Революционен лист", год.I, бр.9, 28.II. 1905, стр.9.

23. Назад към автономията, (София),
1919, стр.36.
24. Дневници (стенографски) на ХХІ обикновено Народно събрание, I р.с.,
кн.II, София, 1924, стр.2593.
25. Пак там, стр. 2834.
26. Пак там, стр. 2591, 2592.
27. Пак там, стр. 2590, 3252.
28. Пак там, стр. 2968.
29. Пак там, стр. 3252.

Скенирано за:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски”
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres